

נבל תאמר בלמו אין אלהים²⁰, והזכיר ה' שהוא שם העצם, ובו יסוד ההויה, ונעשים בו * אותות ומופתים משנים היותו של עולם, והוא השם הנגלה למשה בבאו לחדש אותות ומופתים, לא מה שנודע לאבות שהוא אל שדי, כמו שכתוב, וארא אל אברהם אל יצחק וגו'²¹, ואמר אשר הוצאתיך, להזכירם שכבר ידעו ונתברר להם ביציאת מצרים שיש אלוה מחדש העולם ויש לו ידיעה בפרטים והשגחה בהם, וכבר השלים כי כל האמונה שאדם חייב להאמין בעצם האלהות, כלומר שיש אלוה נמצא מחדש העולם * ויש לו ידיעה השגחה ויכולת, והם מעצמם עוד מאמינים בנבואה שעד עכשיו הוא מדבר עמהם, וגם ידיעת היחוד נרמז להם בכאן במלת אנכי והוצאתיך, כי לא דבר במלת אלהים. וחזר ואמר כיון שנתברר לך זה, השמר לך שלא יהיה לך אלהים אחרים²¹, שהן המלאכים מלאכי מעלה הנקראים כן, כמו שאפרש בעזרת האל²², ולא תעשה לך פסל²², לקבל כחות עליונים או תחתונים בצורות²³, ולא תשתחוה להם ולא תעבדם²³.

והנה יאמין כי האלהים הוא יחיד, ופועל, יכול, יודע, ומשגית, והוא ראוי לעובדו לבדו, לא לאחרים עמו, כי אין צריך עמו לעזר אחרים, וכיון שכן עוד אתה חייב לתת כבוד לשמו, וזהו לא תשא²⁴, ועוד אתה צריך לעשות מעשה באמונתך בחדוש, והוא שתשובות כדי לאמת מה שידעת, במעשה, כי המעשים צריכים לשלימות, והאדם צריך להאמין האמת במחשבתו להודיע בדבור ולאמת אותו בגופו, ר"ל במעשיו, ולפיכך אמרו רבותינו ז"ל ששבת ועבודה זרה שקולים כנגד כל המצוות²⁵, שהוא מורה על חדוש העולם ובו אדם מכיר לבוראו. ועכשיו נשלם כל מה שנצטוו האדם באמונתו באלהות, וזירז אותו בדברים הגופניים, והתחיל מן האב, כי כאשר מצוך לכבוד הבורא הראשון יתברך כן אני מצוך לתת כבוד לבורא שני * שהמציאך והם האב והאם, ואומר בזה למען יאריכון ימך²⁶, מפני שהיא מצוה בתחתונים וצריכה שכר *, כי המצוה בבורא אמונה היא אינו צריך טעם להאמין האמת, ועוד כי דבר ברור שידעת האל תזכה הנפש ותגרום קיומה לעד, והכפירה בו מאבדת הנפש, כמו שאמר בעבוד זולתו אל קנא פוקד עון וגו'²⁷. לא תרצח ולא תנאף ולא תגנוב ולא תענה ולא תחמוד ולא תתאוה²⁸, השלמת כל מצוה שבין אדם לחברו, שהוא כלל ואהבת לרעך כמוך²⁹.

והנה נתברר כי הנסים המפורסמים שהיו ביציאת מצרים מורים על החדוש ועל הידיעה ועל ההשגחה, ועל כן נצטונו לעשות להם זכרון על האבנים *, במזוזות הפתחים ביציאה וביאה *, ובתפילין בראש ובורע, ובקריית שמע בקר וערב, בסוכה בפסח, וכן כיוצא בזה, ונמצאו המצוות כלן חמודות מאד וחביבות, שכל שעה אדם רואה או עושה אותן מודה לאלהיו, הוא כוונת היצירה, שאין טעם אחר ביצירת האדם³⁰ ואין לאלהים חפץ בתחתונים רק

²⁰ תהלים יד, א. ²¹ שמות ו, ג. ²¹ * שם, ב, ג. ²² להלן לפני הסוף ובמיקאל שרא רבא. ²² * שמות כ, ד. ²³ וכן פירש בביאורו שם ב, ג. ²³ * שם, שם ה. ²⁴ שם ז. ²⁵ חולין ה, א, ורמב"ם סוף ה' שבת. ²⁶ שמות כ, יב. ²⁷ שם ה. ²⁸ דברים ה, יז. ²⁹ ויקרא יט, יח. ספרא קדושים פרק ד: ואהבת לרעך כמוך, ר' עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה. ³⁰ ביצירת האדם, בביאורו לתורה (סוף פ' בא): ביצירה הראשונה.

אשת רעך וגו'. ונעשים בו. בשם המיוחד אותות ומופתים וכו' (והרחיב רבינו רעיון זה בביאורו לשמות ג, יג, ובריש פרשת וארא). מחדש העולם. פי' כבר השלים במצוה זו הראשונה כל האמונה שאדם חייב להאמין על דבר עצם האלהות, היינו: שכל מה שנמצא בעולם הוא מחדש, ויש לו ידיעה וכו'. לבורא שני. כי השם אבינו הראשון והמוליד אבינו

האחרון (ל' רבינו בביאורו לתורה). וצריכה שכר. ובביאורו כתב: "כי החמשה דברים האחרונים טובת האדם הם, והנה שכרו אתו ופעולתו לפניו". זכרון על האבנים. רמז למה שנאמר: וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת (דברים כו, ח). ביציאה וביאה. כל זמן שיכנס ויצא יפגע ביחוד השם שמו של הקב"ה ויזכור אהבתו (ועיין בלשון

זה שידע האדם ויודה לאלהיו שבראו*, וכוונת רוממות הקול* בבתי כנסיות³¹ וזכות תפלות רבים זהו, שיהא לבני אדם מקום שיתקבצו בו ויודו לאל שבראם והמציאם, ויאמרו לפניו בריותיך אנחנו. ומן המצות האלה, ההתמדה בהם*, שאדם מכיר בהם ומודה בהם על הנסים המפורסמים המורים על החדוש והידיעה והשגחה, שלשה יסודות התורה, שהזכרנו מהם שהאדם מודה על הנסים המפורסמים ההווים תמיד, כי רוב בני אדם סבורים שאין האל פועל תמיד בנסים אלא עולם כמנהגו נוהג³², וכן סבורים רבים מן החכמים בעלי העיון, והרב מכללם³³.

וכשאנו מעיינין יפה אנו רואין³⁴ שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו ע"ה עד שיאמין שכל דברינו ומעשינו כלם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, שהרי יעודי התורה כלה נסים ומופתים גמורים הם, כי אין הפרש למי שמעיין יפה בין צדיק ימלא ימיו ויחיה שמונים שנים³⁵ בהשקט ובבטחה³⁶ ובלא חולי, ובין שאכל תרומה ימות³⁶, או חנניה בן עזור שנאמר לו השנה אתה מת כי סרה דברת³⁷, ובין קריעת ים סוף; ופסוק והסירותי מחלה מקרבך³⁸ שוה עם ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו למאיש ועד בהמה³⁹; ופסוק ושלחתי דבר בתוכם⁴⁰, ופסוק והשלחתי בכם חית השדה ושכלה אתכם⁴¹, שוה עם מכת בכורות, ופסוק ושלחתי בכם את הערוב⁴², וכן כלם על דרך כלל, כי אם נאמר שהטבע הוא מכלכל הכל והוא הפועל בעולם, לא מת אדם ולא חיה בעבור זכות או חובה, ואחר שנאמין כי האל הכרית זה העובר בטרם בא יומו בטבע, הנה יד ה' עשתה זאת⁴³ ושנה את הטבע כקריעת ים סוף לפני עדתו וטביעת אויביו בתוכו, וענין ונתתי גשמיכם בעתם⁴⁴, יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו⁴⁵ שוה עם והיו שמך אשר על ראשך נחושת, יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר⁴⁶, כלם נסים עומדים משנים התולדות המערכת העליונה בשמים ובארץ, כי אם ניצוץ השמש אינו לח בהעלות האיד מן הארץ, לא יבא המטר בתולדה אפילו יעשו כל המצות ויתפללו ויצומו על הגשמים, ואם הוא ראוי להוריד מטר, לא ימנע בהשתחות העם לצלם פלוני.

כללו של דבר כי כל יעודי התורה של רבים*, לטובה או לרעה, כלם נסים עומדים ומופתים קיימים, ולכן פרט אותם האל בתורה כאשר אני עתיד לבאר ב"ה⁴⁶, לכן אמר הכתוב, והיו בך לאות ולמופת ובזרעך עד עולם⁴⁷, וכתוב, וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו⁴⁸, כמו, אלהי העברים נקרא עלינו⁴⁹. קצרו של דבר, לפי שמעולם לא התפלל אדם

81 בבתי כנסיות, שם: וכוונת בתי הכנסיות. 32 עבודה זרה נד, ב: „אם אלקיכם אין רצונו בעבודת אלקים מפני מה אינו מבטלה?“ ענו להם: „אילו לרבר שאין לעולם צורך בו היו עובדים — הרי הוא מבטלה, הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות, יאבד עולם מפני השוטים, אלא עולם כמנהגו נוהג ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדיון. 33 הרמב"ם באגרת תחית הסתים, סוף פרק ו ובטו"נ ב, יט, כה, כט. 34 על רעיון עיקרי זה עמד רבינו בהרבה מקומות בכתביו. עיין פ' לך לך (יז, א), ויגש (טו, טו), ריש זארא, בחוקותי (כו, יא), ובדרשתו על קהלת, ובהקדמתו לאיוב, ועוד. 35 תהלים צ, י: ואם בנכורות שמונים שנה. 36 ישע' ל, טו. 36* רמב"ם ה' תרומות י, ד; ועיין בפירושו של רבינו לט' אמור כב, טו. 37 ירמ' כח, טו. 38 שמות כג, כה. 39 שם יא, ז. 40 ויקרא כו, כה. 41 שם כב. 42 שמות ת, יז. במקרא: הנני משליח בר... את הערוב. 43 ישע' סא, ב. 44 ויקרא כו, ד. 45 דברים כח, יב. 46 שם כניכר. 46* בסוף דרשח זו. 47 שם טו. 48 שם י. 49 שמות ה, ג.

הרמב"ם סוף ה' מזוזה). ויודה לאלהיו שבראו. כמו שנאמר בנביא (ישע' מג, כא): עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו. רוממות הקול. בתפלות (לשון רבינו בסוף פ' בא). ההתמדה בהם וכו'. תכלית ההתמדה בהם היא

שעל ידי שאדם מודה בנסים המפורסמים יבוא להאמין בנסים הנסתרים ההווים תמיד. של רבים. אבל „אם הצדיק האחד יחיה ויסיר ה' מחלה מקרבו וימלא ימיו, יקרה גם זה בקצת רשעים, אבל שתהיה ארץ אחת כולה ועם אחד

להקב"ה שיתן לו טובה או שיצילנו מרעה ולא קלל את אויבו בשם עד שהאמין בנסים כולם כאשר אמרתי, כי בשנוי טבע העולם נעשה הכל, לא בענין אחר זולתו, שזה פרסום לשנות טבעו של עולם כקריעת ים סוף, ובאלו * אין שנוי מפורסם לרבים כי הם נסים נסתרים, ולא ידע אדם כי הצלת פלוני מחולי היתה מפני צדקה שעשה, ומיתת פלוני הבריא היתה מפני אכילת חלב, אלא שהיה הכל בשוה, על כן נתמה מן הרמב"ם ז"ל שהוא מגרע הנסים ומגביר הטבע *, ואומר שאין הנסים עומדים אלא לפי שעה הם, ואלו כלם מופתים עומדים וקיימים הם, והוא עצמו ז"ל הודה בזה, וכתבו באגרת תחית המתים ⁵⁰, ואם כן למה אמר כל הפסוק, ואריה כבקר יאכל תבן *. עתה ראו נא, קהילות ישראל, היעלה על דעתכם שהאריה בזמן הזה רשע, ובימים ההם יעשה תשובה ויכיר את בוראו וימנע מן הטרף. כי כבר כתיב * בהבטחות, והשבתי חיה רעה מן הארץ, תניא ⁵¹ ר' יהודה אומר מעבירן מן העולם *, רבי שמעון אומר מעבירן ⁵² שלא יזיקו, אמר ר' שמעון אימתי הוא שבתו של הקב"ה בזמן שאין מזיקין, או בזמן שיש מזיקין ואין מזיקין, וכן הוא אומר, מזמור שיר ליום השבת ⁵³, למשבית מזיקין מן העולם, שלא יזיקו ⁵⁴, וכן הוא אומר, וגר זאב עם כבש, ואומר ושעשע יונק על חור פתן ⁵⁵, מלמד שתנוק מישראל עתיד להיות מושיט אצבעו ⁵⁶ לתוך גלגל עינו של צפעוני וכו'. זו הוא הברייטא השנויה בסיפרא, ולא הסכימו הקהלות לעקרה *, ובין שנאמר כרבי יהודה ובין שנאמר כרבי שמעון, פסוק ואריה כבקר יאכל תבן, כפשוטו, כי בתורה פירש לפי שישראל הם שעובדים את בוראם ולא שאר האומות *, כתיב והשבתי חיה רעה מן הארץ ⁵⁷, כלומר מארץ ישראל, ולדעת רבי שמעון משביתן שלא יזיקו בכל ארץ ישראל כמו בירושלים, כמו שאמרו, ולא הזיק נחש ועקרב בירושלים ⁵⁸, ולימות המשיח שכתוב בו, כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד ⁵⁹, משביתן מן העולם, ועל זה אמר בברייטא זו, וכן הוא אומר מזמור שיר ליום השבת, וכן הוא אומר וגר זאב עם כבש ⁶⁰, מלמד שתנוק מישראל עתיד

50 הוצ' רמב"ם לעם, פרק ו, שע : "...ולא יתחייב מזה המאמר שהשם לא יחיה מתים ברצונו כשירצה ולמי שירצה, אם בימי המשיח או לפניו או אחרי מותו". וכן פרק ה, שפא : "...וכבר בארנו במורה נבוכים... שעם אמונת חרוש העולם יתחייב בהכרח שיהיו המופתים כולם אפשריים, ולזה תהיה גם תחיית המתים אפשרי". 51 ספרא בחוקותי פרשה א פרק ב, איב. 52 שם : משביתן. 53 תהלים צב, א. 54 בספרא : משביתן שלא יזיקו. 55 ישעי' יא, וז. 56 בספרא : להושיט את ידו לתוך גלגל עינו של צפעוני ומוציא מרה מתוך פיו. 57 ויקרא כו, ו. 58 אבות ה, ת. 59 צפני' ג, ט. 60 ישעי' יא, ו.

הוא טורף, ואז (לימות המשיח) — ישוב וידע מבנראו מה שצריך, וידע שאין ראוי להזיק — וישוב לאכול תבן זו" (אלא ע"כ שיעודי הנביאים הם על דרך משל). כי כבר כתיב. מכאן מתחילה תשובת הרמב"ן. כבר נאמר בהבטחות : והשבתי חיה רעה מן הארץ (ויקרא כו, ו). והנה זו ראייה שיש להבין הדברים כפשוטם, ומעשה נסים נסתרים יש בדבר. מעבירן מן העולם. שלא ימצאו מזיקים בארץ כלל (הראב"ד). ולא הסכימו הקהלות לעקרה. רמז למה שכתב הרמב"ם (מובא לעיל) : „עתה ראו נא, קהלות ישראל, היעלה על דעתכם...". על זה עונה הרמב"ן : הנה זו היא הברייטא השנויה בספרא, ולא הסכימו קהלות הקדש לעקרה, אלא ע"כ בין שנאמר כרבי יהודה וכו'. ולא שאר האומות. כמבואר בפסוק : אשר חלק ה' אליהם אותם לכל

תמיד ברכת הגשם בעתו, ושובע ושלחה ושלום... יודע לכל כי מאת ה' היתה זאת... והפך זה יהיה בקללות בעונש הארץ... ויתפרסם הנס בהיותו תמיד קיים בכולם" (לשון רבינו בביאורו לויקרא כו, יא). ובאלו. ר"ל בנסים הקבועים. ומגביר הטבע. על פני הדברים שהם באמת נסים נסתרים ונדמים לנו כי בטבע נעשו, ולכך הוא אומר שאין הנסים קבועים, כי אם לשעתם הם נעשים. ואריה כבקר יאכל תבן (ישעיה יא, ז). בהוכיחו שאין לפרש את היעודים שבנביאים כפשוטם אלא על דרך משל, זה לשון הרמב"ם באגרת תחית המתים פרק ו, שע (ע"פ תרגומו של אבן תבון, ורבינו כנראה השתמש בתרגומו של אלחריזי) : „התראו אתם, קהל ישראל, מי שיש לו שכל שיהיה מצייר (שישער זאת בנפשו) : האריה בוסגנו זה, מורה (מורד ומורה בה'), ולזה

להיות מושיט אצבעו לתוך וכו', והביא ראיה לימות המשיח מפסוקי הברכות, לפי ששני הזמנים שוים, זה בארץ * וזה בכל העולם, וזה נראה כי מחטא אדם הראשון היה הטורף *, דכתיב, ואיבה אשית בינך ובין האשה הוא ישובך ראש ואתה תשופנו עקב⁶¹, הנה שאינו נושך בעקב אלא מפני האיבה הזאת, והוא הדין לכל שאר חיות, ואולי לא היו טורפות זו את זו עד שחטא אדם שנתאררה האדמה בעבורו⁶², והוא עתיד להיות בטל לימות המשיח, כאשר אזכיר בעזר הבורא.

הנה יצאנו מעט ממה שהיינו בו, אבל כבר נתברר כי הנסים המפורסמים מורים על החדוש ועל הידיעה שיש לו להקב"ה בפרטי העולם ועל ההשגחה והנסים הנסתרים *, לדעת כל מאמין בעונש העבירות ובשכר המצות, ולדעת כל מתפלל וכל נושא עיניו לשמים, כלם מודים על החדוש ועל הידיעה וההשגחה הודאה אמיתית, אלא שהיא נסתרת, והם שלש מוסדות התורה *.

ועוד התורה מאירת עינים שגלתה לנו סוד היצירה והוא ענין מעשה בראשית, כמו שאמרו בואלה שמות רבה⁶³ באנקלוס הגר שהיה בן אחותו של קיסר⁶⁴, ואמר ליה רוצה אני להתגייר, אמר ליה ולבזויה שבאומות אתה רוצה להדבק, אמר ליה קטן שבהם יודע מה שאין הגוים יודעים, שיודע מה נברא ביום א', ומה נברא ביום ב' ושלישי, אמר ליה למוד תורה ואל תתגייר⁶⁵, אמר ליה כל מי שאינו מהול אינו יכול ללמוד תורתם⁶⁶, שג' מגיד דבריו ליעקב וגו' לא עשה כן לכל גוי וגו'⁶⁷. וזה אמת הוא, לפי שיש בתורה סודות מעשה בראשית שהזכיר אונקלוס, וסוד מעשה מרכבה, וסודות אחרים רבים שנאמרו מפה אל פה ואינם נמסרים אלא לחסיד שבישראל *, ועוד שאין אחר * זוכה בהן מכל, הנה אמר * בפירוש שאין חכמי הגוים, והם הפילוסופים, שהוא בימי הפילוסופים היה, מיד אחרי אריסטו, שכלם אינם יודעים ביצירה מה שיודע קטן שבישראל. ודבר ברור הוא שרוב תועלת שאר החכמות אינה אלא להיות סולם לזו ולחכמה שקורין הם ידיעת הבורא, כי כשהם מבלין ימיהם בחכמת ההגיון כדי שלא יטעו בדרכי המופת, ויבואו אחרי כן לחכמת הלמודים *, ומהם חכמת המנין וחכמת המדות, התועלת המגעת מאלו שיאמר גובה החומה או עומק הבור, וכשיעתיקו מאלו לחכמת הגלגלים, ובה תועלת גדולה לדעת תנועת הגלגלים והחבור והפרוד, והארץ והישוב, ולקות המאורות, ומכל מקום אין התועלת גדולה כנגד היגיעה *, וכשיעתיקו לחכמת הניגון יהיה העמל יותר מרובה והתועלת פחותה, והם עצמם מודים כי התועלת הגדולה בכל אלו שיבואו במחקרן לחכמה שקורין מה שאחר הטבע *,

61 בראשית ג, טו. 62 שם ד, יא. 63 שמות רבה ל, ט (בשינויי לשון). 64 לא נזכר שם במדרש אלא בניטין נז, ב: אונקלוס בר קלניקום בר אחתיה דאדריינוס (כגירסת הגר"א) הוה. 65 ואל תתגייר, במדרש שמות רבה: לד ולמד תורתן ואל תמול. 66 שם: אפילו חכם שבמלכותך וזקן בן מאה שנה אינו יכול ללמוד תורתן אם אינו מל. 67 תהלים קמו, יט.

העמים (דברים ד, יט, והאריך רבינו לעיל בזה). זה בארץ. כלומר „תהיה ארץ ישראל בעת קיום המצות כאשר היה העולם מתחלתו, קודם חטאו של אדם, אין חיה ורמש ממית האדם... כי לא היה הטרף בחיות הרעות רק מפני חטאו של אדם“ (לשון רבינו ריש פ' בחוקותי); וההבטחה לא נאמרה אלא על ארץ ישראל, אבל בכל העולם יחדל הטרף רק בימי הגואל היוצא מגזע ישי. היה הטורף. „כי נגזר עליו להיות טורף לשיניהם, והושם הטרף טבע להם גם לטורף זו את זו“ (שם). והנסים הנסתרים. הנסים המפורסמים מורים

שיש נסים נסתרים תמיד. שלש מוסדות התורה. חדוש, ידיעה, והשגחה. אלא לחסיד שבישראל. כמבואר בתגיגה יג, א: אין מוסרין ראשי פרקים (של מעשה בראשית ומעשה מרכבה) אלא לאב בית דין... והוא שלבו דואג בקרבו. אחר. שאינו מישראל. אמר. אונקלוס. לחכמת הלמודים. היא חכמת השעור (מתמטיקה). כנגד היגיעה. התועלת המגעת לו לאדם פחותה מן היגיעה שיגע בה להשיגה. מה שאחר הטבע. היא חכמת מטפיזיקה. ותקרא גם כן החכמה האלהית (מלות ההגיון י"ד).